

Het wonder van Marathon?

De Atheense overwinning op de Perzen in 490 v.C.

JOSHO BROUWERS

Er is veel geschreven over de veldslag bij Marathon, waarbij in 490 v.C. de Atheners het Perzische leger versloegen. Als een van de eerste veldslagen op Europees grondgebied waar we redelijk wat bronmateriaal over hebben, heeft Marathon vaak de aandacht getrokken van historici. Herodotus plaatst deze slag, als onderdeel van de Perzische Oorlogen, in een context van strijd tussen Oost en West, een tegenstelling die door veel moderne auteurs klakkeloos is overgenomen en waarmee het belang van Marathon wordt uitvergroot. In 2010 verschenen enkele boeken over Marathon, zogenaamd omdat het toen exact 2500 jaar geleden was dat de slag gestreden werd. Onze jaartelling begint echter niet bij nul maar bij één, zodat het eigenlijk pas in 2011 exact 2500 jaar geleden was dat de slag plaatsvond. Het heeft er toe geleid dat we boeken te over hebben omtrent deze veldslag.

Het is nuttig om eerst de antieke bronnen over Marathon kort uiteen te zetten. De meeste bronnen gaan niet heel uitvoerig in op de veldslag, misschien omdat deze als algemeen bekend werd verondersteld. Het toneelstuk *Persae* van Aeschylus richt zich op de campagne van Xerxes, maar Marathon wordt genoemd (bv. ll. 233-234), en de schrijver had zelf bij Marathon gestreden (zijn epitaaf noemt enkel zijn bijdrage aan Marathon en laat de toneelstukken die hij heeft geschreven onvermeld). De latere toneelschrijver Aristophanes noemt Marathon enkele keren in zijn werk, omdat hij bewondering had voor het Athene uit die tijd (bv. *Wolken*). De slag wordt ook genoemd door Aristoteles (en pseudo-Aristoteles). Demosthenes vermeldt dat een standbeeld voor de Atheense generaal Miltiades pas lang na diens dood door de Atheners werd opgericht (23.196). Pausanias beschrijft het slagveld (1.32.2-4), alsook de Beschilderde Stoa in Athene (1.15.3), waar men een schildering van de veldslag kon bewonderen. Plutarchus noemt Marathon verschillende keren: in één anekdote zou de geest van Theseus naast de Atheners hebben meegestreden tegen de Perzen (*Theseus* 35.5). De geschiedenis geschreven door Diodorus van Sicilië bevatte ooit een behandeling van Mara-

thon, maar deze is nagenoeg geheel verloren gegaan. Ctesias zou een geschiedenis van Perzië hebben geschreven, maar hier zijn slechts fragmenten van overgeleverd. Ten slotte hebben we wat epigrammen van Simonides van Keos, een paar opmerkingen van Thucydides, Plato (*Menexenus* 240A) en Lysias (*Grafrede* 21), informatie over de Perzen van Xenofon, en nog wat latere bronnen, zoals Justinianus en de *Souda*. Dit laatste is een Byzantijns woordenboek waarin expliciet wordt verteld dat de Perzische cavalerie bij de slag van Marathon in geen velden of wegen te bekennen was.

Onze voornaamste bron zijn de *Historiae* ('Onderzoekingen') van Herodotus van Halicarnassus (ca. 484-425 v.C.). Herodotus wordt vaak als historicus beschouwd, maar zijn methode wordt beter gekenschetst als dat van een onderzoeksjournalist. Zijn *Historiae* bestaan uit beschrijvingen van zaken die hij vaak persoonlijk heeft gezien tijdens zijn reizen, aangevuld met kennis die hij uit interviews heeft verkregen¹, waaronder waarschijnlijk veteranen uit de Perzische Oorlogen zelf. De tekst is later verdeeld in negen boeken.² Herodotus wilde een overzicht bieden van de Perzische Oorlogen en deze ook in een bredere context plaatsen. Zoals hij het zelf verwoordt in zijn inleiding, wilde hij de daden van zowel Grieken als niet-Grieken ('barbaren') bewaren voor het nageslacht. Herodotus plaatst de Perzische Oorlogen binnen een lange traditie van wraak en weerwraak tussen de Grieken en volkeren uit het oosten, die hij terugvoert tot het schaken van Europa door Zeus en van Helena door Paris. Wraak is een belangrijke motivatie voor zowel de Grieken, maar ook voor de Perzen.³ We moeten ons hiervan bewust zijn wanneer we zijn verslag lezen van de Perzische Oorlogen in het algemeen, en de slag bij Marathon in het bijzonder (Hdt. 6.94-121). Verder is Herodotus' verhaal natuurlijk niet objectief. Het vertoont soms epische trekjes, zoals in zijn beschrijving van de strijd om Leonidas' lichaam te Thermopylae. Daarnaast heeft hij ook een grote belangstelling voor historische figuren die aan *hubris* ten onder gaan, waaronder de adviseurs en vertrouwelingen van de Perzische koning.⁴

Naast de geschreven bronnen hebben we ook archeologisch materiaal. De Atheense gesneuvelden werden bij het slagveld zelf begraven en een *tumulus* markeert de plek waar zij liggen. De grafheuvel wordt niet genoemd door Herodotus, maar wel later door Thucydides (2.34). In 1884 of 1885 is er ook een massagraf ontdekt waarvan verondersteld wordt dat de Grieken hierin de

¹ Osborne (2002: 509-513, 517); Slings (2002).

² Flory (1980).

³ Lendon (2000); Kuhrt (1988: 89-90).

⁴ Zie bijvoorbeeld Harrison (2002: 571-578), Boedeker (2002), Crane (1996: 57) en Gray (2002: 296-298).

gesneuvelde Perzen hebben begraven. Dit massagraf toont ook aan dat het aantal gesneuvelde Perzen niet onaanzienlijk was.⁵ In Olympia is een Korinthische helm gevonden die diende als offergeschenk aan Zeus en waarop de naam Miltiades is aangebracht; men gaat er graag vanuit dat de helm toebehoorde aan dezelfde Atheense generaal die tijdens Marathon de leiding had. De slag bij Marathon inspireerde ook vooral Attische kunstenaars. Er zijn vaasschilderingen waarop Griekse (Atheense) zwaarbewapende krijgers, de zogenaamde ‘hoplieten’, de strijd aanbinden met Perzische krijgers. De slag bij Marathon werd eveneens afgebeeld in sculpturen, zoals op een van de friezen van de tempel van Athena Nike op de Akropolis, die dateert uit ongeveer 420 v.C. Veel heeft het archeologische materiaal echter niet bij te dragen aan onze kennis over de aanloop tot en het verloop van de veldslag zelf; daarvoor moeten we grotendeels op Herodotus vertrouwen.

De aanloop tot Marathon

De oorsprong van het Perzische rijk is voor dit artikel niet van groot belang, maar het werd gesticht door Cyrus de Grote rond het midden van de 6de eeuw v.C. In korte tijd spreidde dit rijk zich uit over het Nabije Oosten. Ergens na 550 v.C. veroverden de Perzen ook Anatolië toen zij het Lydische rijk onder Croesus wisten te verslaan en de hoofdstad Sardis in te nemen (Hdt. 1.76-84). Langs de kust van westelijk Anatolië bevonden zich Griekse steden zoals Efeze en Smyrna. Deze bevonden zich vanaf ongeveer de 7de eeuw v.C. binnen de invloedssfeer van Lydië en werden kort na de inneming van de Lydische hoofdstad Sardis onderdeel van het Perzische rijk. Cyrus overleed in 530 v.C. en werd opgevolgd door zijn zoon Cambyses (Hdt. 2.1), die onder andere Egypte aan het rijk toevoegde (Hdt. 3.1-13). Toen hij in 522 v.C. stierf werd Darius, een schoonzoon van Cyrus, de nieuwe koning van wat op dat moment echt een wereldrijk kan worden genoemd (Hdt. 3.64-97).

De gebeurtenissen verder in het oosten leken weinig invloed te hebben gehad op het Griekse vasteland. In de archaische periode (ca. 800-500 v.C.) werden veel Griekse steden geregeerd door zogenaamde tirannen. Het Griekse woord *turannos*, afgeleid van een Lydisch woord voor koning, betekende oorspronkelijk ‘alleenheerser’. Naar het voorbeeld van koning Gyges van Lydië werd het vooral gebruikt voor alleenheersers die regeerden zonder duidelijk mandaat (Hdt. 1.7-12; Archilochus fr. 19 West). Tirannen waren

⁵ Voor de graven, zie Pritchett (1985: 126-129) en Whitley (1994: 215-217).

machtige mannen die in een conflict tussen aristocratische facties de macht hadden weten te grijpen. Over het algemeen slaagden tirannen er niet in om een blijvende dynastie te vestigen; als de alleenheerser überhaupt al werd opgevolgd door een zoon, dan was die regering doorgaans van korte duur, en een bredere oligarchie verving in de regel de nauwere aristocratie die al eerder door de tiran was gebroken.⁶

Een aardig voorbeeld is de tirannie in Korinthe, die niet alleen een idee geeft welke rol een tiran vervulde, maar ook laat zien hoe een verhaal van Herodotus is opgebouwd. Herodotus legt het verhaal in de mond van Socleas, een Korinthiër (Hdt. 5.92). Hij vertelt hoe Korinthe ooit geregeerd werd door de familie der Bacchiadae, die ook onderling trouwden om er voor te zorgen dat de macht in handen van een kleine groep mensen bleef. Op de wijze van een sprookje wordt de geschiedenis verteld van de eerste tiran van Korinthe. Hij zou de zoon zijn geweest van een lamme dochter van de Bacchiadae die vanwege haar handicap buiten de clan moest trouwen. Na aanleiding van een voorspelling van het Orakel van Delfi (dat in Herodotus, net als in Griekse mythen, altijd de waarheid spreekt), willen de Bacchiadae het kind doden. Hij wordt echter in een houten kistje verborgen waaraan hij zijn naam zou danken: Cypselus. Eenmaal volwassen keerde hij terug naar Korinthe, waar hij de macht van de Bacchiadae brak en als alleenheerser regeerde. Hij werd na zijn door opgevolgd door zijn zoon, Periander. Voor Periander hebben we voldoende reden om aan te nemen dat hij echt heeft bestaan, voor zijn vader is dat mijns inziens minder het geval. De sprookjesachtige geschiedenis van Cypselus en ook zijn ongewone naam doen vermoeden dat we hier wellicht met een Corinthisch hersenspinsel te maken hebben.

In Athene waren er, net als in andere Griekse steden in de archaïsche periode, conflicten (*staseis*) tussen machtige families. Fragmenten van de dichter-staatsman Solon tonen aan dat deze herhaaldelijk probeerde de eenheid in Athene te waarborgen door het aandragen van hervormingen. Uiteindelijk wist echter één man de macht toch te grijpen en tiran te worden van Athene. Dit was Peisistratus. Zijn verhaal is wederom vooral bekend dankzij Herodotus (1.59-64), die het verhaal op een wijze inkleed waarbij het duidelijk is dat we niet erg op de details moeten letten. Zo vertelt Herodotus dat Peisistratus twee keer naar de macht greep, maar zich pas de derde keer echt meester kon maken van Athene. Het getal drie is, net als het getal zeven, belangrijk in verhalen, maar het moet eenieder die de tekst van Herodotus leest achterdochtig maken. Uiteindelijk doen deze details in feite niet ter

⁶ Hall (2007: 137-143) biedt een handig overzicht voor wie hierover meer wil weten.

zake: belangrijk is dat Peisistratus alleenheerser was van Athene tot aan zijn dood in 527 v.C., en hij lijkt redelijk populair te zijn geweest onder de bevolking.⁷

Peisistratus werd opgevolgd door zijn zoon Hippias. Zijn andere zoon, Hipparchus, stond Hippias met raad en daad terzijde. Hippias was bij lange na niet zo geliefd als zijn vader, en het is zeer wel mogelijk dat de term ‘tiran’ dankzij hem een negatieve betekenis kreeg. Hipparchus probeerde op een gegeven moment ene Harmodius te versieren, maar dat verliep slecht, waarop Hipparchus Harmodius proberen te kwetsen door diens zuster bij een festival te betichten geen maagd te zijn. Woedend besloot Harmodius in 514 v.C., samen met zijn geliefde Aristogeiton, Hipparchus en zijn broer te doden, aldus Thucydides (6.56-59). Het geheel liep niet helemaal volgens plan; het tweetal slaagde er in om op een onhandige manier Hipparchus te doden, maar Hippias ontkwam. Harmodius werd ter plekke door bewakers gedood en Aristogeiton werd iets later opgepakt en geëxecuteerd. Een paar jaar later arriveerde de Spartaanse koning Cleomenes en verwijderde, in goede Spartaanse traditie, de tiran Hippias, die uiteindelijk, na wat verdere avonturen, naar Perzië vluchtte. Leden van de Atheense familie der Alcmeoniden, die door Peisistratus indertijd waren verbannen, keerden nu terug naar Athene. Onder hen bevond zich Cleisthenes.

In 508/507 v.C. kwam Cleisthenes met een belangrijke vernieuwing. Hij stichtte in Athene een nieuwe vorm van bestuur: democratie (Hdt. 5.66, 5.69). Het is erg modieus om te doen alsof onze moderne parlementaire democratie een directe afgeleide is van de Atheense democratie, maar niets is minder waar. De Atheense democratie was een directe vorm van bestuur dat alleen toegankelijk was voor mensen met Attisch burgerrecht. Desalniettemin was het een belangrijke uitvinding, omdat met het nieuwe stelsel dat Cleisthenes had ontwikkeld de macht van de oude aristocratische families voor een belangrijk deel was ingeperkt. Voorheen waren de Atheners verdeeld in vier stammen, maar Cleisthenes kwam met een nieuwe indeling in tien stammen, waarbij de nieuwe stammen mensen uit zowel de stad als het platteland met elkaar verenigden. Daardoor werden veel oude familiebanden gebroken. Uiteraard was een deel van deze hervorming een methode voor Cleisthenes om vooral voor zichzelf de nodige bondgenoten te vergaren (Hdt. 5.69)!

De grote rivaal van Cleisthenes was Isagoras, die Cleomenes van Sparta vroeg om de Atheners te verzoeken Cleisthenes te verbannen (Hdt. 5.70).

⁷ Zie verder bijvoorbeeld Singor (2000) voor een mogelijk militaire aspecten.

Cleisthenes hield echter de eer aan zichzelf en trok zich (voorlopig) terug uit Athene. Cleomenes verscheen desalniettemin in Athene en verbande enkele andere families die Isagoras onwelgevallig waren. Maar toen de koning de Atheense Raad wilde opheffen en de macht in handen van Isagoras en de zijnen wilde geven, weigerden de Atheners. Isagoras en Cleomenes maakten zich meester van de Akropolis, dat vervolgens door de Atheners werd belegerd. De Spartanen en Isagoras mochten uiteindelijk vertrekken. Cleisthenes werd gevraagd terug te keren naar Athene. De Atheners beseften nu dat de Spartanen hun vijand waren geworden en in 507 v.C. deden zij iets dat misschien verbazing zal wekken: de Atheners stuurden boodschappers naar Artaphernes, de Perzische gouverneur in Sardis, en vroegen hem om bondgenootschap. Artaphernes, aldus Herodotus, had nog nooit van de Atheners gehoord, maar zei dat als ze de koning aarde en water zouden sturen, hij hen graag zou helpen (Hdt. 5.73).

Ondertussen voelde Cleomenes zich ernstig beledigd, en met een groot leger viel hij in 506 v.C. Attica binnen, met het idee Athene te veroveren en Isagoras te installeren als tiran. Tegelijkertijd zagen Chalcis en de Boeotiërs hun kans schoon en vielen Athene ook aan (Hdt. 5.74). De laatsten werden door de Atheners op dezelfde dag verslagen (Hdt. 5.77); de Spartanen dropen af. Op deze manier bleef het onrustig in Griekenland, met verschillende conflicten tussen de Atheners en hun burens, zoals het eiland Aegina (Hdt. 5.82-89). Ondertussen was Hippias bij de Perzen beland, die de Atheners het advies gaven de tiran terug te nemen. Dit zette kwaad bloed bij de Atheners en hun relatie met de Perzen verslechterde (Hdt. 5.96). Rond deze tijd, ca. 500/499 v.C., bezocht Aristagoras van Milete Athene en verzocht hen om hulp in de strijd tegen de Perzen. Hij legde hen uit dat de Perzen schilden noch speren gebruikten – wat pertinent niet waar is, zoals we kunnen zien in Perzische afbeeldingen van zwaargewapende krijgers! – en daardoor gemakkelijk door Griekse hoplieten in de pan zouden kunnen worden gehakt. Aangezien de Atheners zichzelf beschouwden als verwant aan de Ionische Grieken, wier dialect sterk lijkt op het Attische, en zij ook graag de Perzen een hak wilden zetten, besloten zij om Aristagoras te helpen. Zij zonden twintig schepen naar Milete (Hdt. 5.97).

Hiermee zijn we aangeland bij de Ionische Opstanden, die de directe aanleiding vormen voor wat wij de Perzische Oorlogen noemen. Athene hielp Milete, en iets later besloot ook de Euboeïsche stad Eretria de Grieken in Klein-Azië te steunen. Aanvankelijk hadden de Grieken succes: in 498 v.C. wist het Ionische leger Sardis in brand te steken, de hoofdstad van de Perzische provincie, al werd de citadel niet ingenomen (Hdt. 5.100-101). De

Perzen wisten het Ionische leger te verjagen bij Efeze in 498 v.C. (Hdt. 5.102), maar de Ionische steden maakten zich meester van Carië, in het zuidwesten van Anatolië, en betrokken steden van de Hellespont bij hun strijd. De Atheners bedachten zich en trokken zich terug uit de strijd (Hdt. 5.103). Geïnspireerd door de successen van hun Ionische lotgevalen kwam ook Cyprus in opstand tegen de Perzen (Hdt. 5.104), dit tot grote woede van Darius, die – als we Herodotus mogen geloven – de schuld van dit alles bij de Atheners legde en besloot om zich op hen te wreken (Hdt. 5.105). Het duurt nog enkele jaren voordat de Perzen er in slaagden de opstanden de kop in te drukken. Op Cyprus werd in 496 v.C. de orde hersteld (Hdt. 5.112). In een zeeslag bij Lade werden de Grieken in 495 v.C. door de Perzen verslagen (Hdt. 6.8-15). In 494 v.C. veroverden de Perzen de Griekse stad Milete en heroverden zij ook de streek Carië (Hdt. 6.18-20).

De slag bij Marathon

De rebellerende Griekse steden in Klein-Azië zagen zich gesteund door twee belangrijke steden in Griekenland zelf: Eretria op het grote eiland Euboea en het iets zuidelijker daarvan gelegen Athene. Darius wilde deze steden een lesje leren en zette daarom een strafexpeditie op. Moderne auteurs presenteren deze campagne – en die van zijn zoon en opvolger Xerxes – louter als een veroveringsoorlog, maar dat is te veel gezegd. Uit niets blijkt dat de Perzen daadwerkelijk tot doel hadden om Griekenland geheel te onderwerpen aan de Perzische heerschappij. Dat hoefde ook niet: de Egeïsche Zee fungeerde als natuurlijke grens voor het Perzische rijk; al wat daarbuiten lag kon worden gedomesticeerd als bufferzone, maar verovering was strikt genomen niet noodzakelijk.

Volgens Herodotus werd de generaal Mardonius in 493/492 v.C. uitgezonden om de Grieken een lesje te leren, maar de Perzische vloot liep echter bij het schiereiland Athos op de klippen (Hdt. 6.42-45). In 491 v.C. stuurde Darius boodschappers naar Griekenland om aarde en water te vragen, maar de Atheners en Spartanen weigerden (Hdt. 6.48-49). Het jaar erop, in 490 v.C., probeerden de Perzen opnieuw een expeditie naar het Griekse vasteland op te zetten. Mardonius werd hierbij aan de kant gezet. Artaphernes – gouverneur van Lydië – en Datis werden aangesteld als bevelhebbers van een campagne met als doel de Griekse eilanden voor de Anatolische kust te veroveren, vermoedelijk om een bufferzone tussen het Perzische rijk en het vervelende Griekse vasteland te creëren, en om Eretria en Athene te straffen voor de rol die zij hadden gespeeld tijdens de Ionische Opstanden (Hdt. 6.94).

De Perzen vermeden in deze campagne Athos en reisden van eiland naar eiland de Egeïsche Zee over. Ze wisten in rap tempo Naxos, Paros, Delos en andere eilanden te veroveren (Hdt. 6.95-98). Ze veroverden ook Carystus, een plaats op Euboea (Hdt. 6.99). De stad Eretria, die samen met Athene de Ionische Opstand had gesteund, werd door de Perzische generaal Datis vernietigd en de bevolking tot slavernij veroordeeld (Hdt. 6.100-101; 6.119). Tot dusver hadden de Perzen het ene succes na het andere behaald. Vrijwel alle doelstellingen die Darius had aan het begin van de campagne, waren verwezenlijkt: de eilanden waren veroverd, Eretria was platgeslagen en de Perzen hadden ook grondgebied in het noorden van het Egeïsche gebied veroverd. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de Perzen onder de Grieken een reputatie hadden gekregen waarin zij als onoverwinnelijk golden. Het is binnen deze context dat we de slag bij Marathon moeten plaatsen.

Hippias, de voormalige Atheense tiran, nam deel aan de campagne. Het laatste wat de Perzen nog moesten doen, was Athene innemen en Hippias als gouverneur van de stad installeren. De Perzische vloot stak van Euboea over naar Attica en landde op advies van Hippias nabij het dorpje Marathon. Hoewel Attica als geheel feitelijk weinig bruikbaar was voor cavalerie (Hdt. 9.13), beweerde Hippias dat het gebied bij Marathon zeer geschikt was voor paarden. Aangezien de Perzen de beschikking hadden over een sterke ruitery (en de Atheners niet; Hdt. 6.112), zou dit in hun voordeel werken (Hdt. 6.102). Het Atheense leger reisde af naar Marathon, aangevoerd door tien generaals die om de dag elk het hoogste bevel voerde. Onder hen bevond zich Miltiades, die tijdens de eigenlijke veldslag het leger zou aanvoeren (Hdt. 6.103-104).

Aangekomen te Marathon waren de Atheners huiverig om direct tot de aanval over te gaan. Men stuurde een boodschapper, Philippides, naar de Spartanen om hen om hulp te vragen (Hdt. 6.105). De Spartanen zegden dit toe, maar beweerden om religieuze redenen te moeten wachten tot volle maan (Hdt. 6.106). Ondertussen arriveerde een klein contingent Plataeërs om de Atheners te steunen (Hdt. 6.108). De Atheense generaals waren echter verdeeld over wat hen te doen stond. Miltiades spoorde de polemarch (een soort oppergeneraal) Callimachus aan om tot de aanval over te gaan. Deze was overtuigd en Miltiades werd als opperbevelhebber aangesteld (Hdt. 6.110). Dit gebeurde in augustus 490 v.C.⁸ Herodotus vertelt dat Miltiades het Atheense leger (gesteund door de Plataeërs) opstelde op zo'n manier dat het leger in het midden zwakker was dan aan de flanken (Hdt. 6.111; cf. Hdt.

⁸ Olson e.a. (2004).

9.31). De Atheners maakten de nodige offers en men besloot de Perzen direct aan te vallen: de Atheners zouden daarbij anderhalve kilometer hebben gerend, in volle uitrusting, om de vijand te bereiken. Dit was de eerste keer, aldus Herodotus, dat Grieken dit deden (Hdt. 6.112). Moderne historici hebben dit doorgaans geaccepteerd als waar⁹, ook al is er genoeg bewijs dat hoplieten al in eerdere veldslagen op de vijand waren afgerend.¹⁰ De Perzen wisten het zwakke midden van de Atheense linie te doorbreken, maar werden vervolgens van twee kanten belaagd door de sterkere flanken die op de Perzen indraaiden in een scharende beweging. De Perzen vluchtten uiteindelijk terug naar hun schepen en de Atheners wonnen de strijd (Hdt. 6.113). De Perzen zouden vervolgens naar Athene hebben willen varen – al dan niet op basis van een teken dat een Griekse verrader zou hebben gemaakt met behulp van zijn schild –, maar het Attisch leger was sneller ter plaatste en de Perzen besloten zich terug te trekken (Hdt. 6.115-116).

Herodotus noemt vervolgens enkele harde getallen: er zouden 6400 Perzen zijn gesneuveld en zeven van hun schepen zouden in brand zijn gestoken (Hdt. 6.117). Onder de Atheners zouden er 192 zijn gesneuveld; van de Plataeërs zouden er elf het leven hebben gelaten. Cijfers genoemd in antieke bronnen moeten altijd voorzichtig worden behandeld. Auteurs hebben namelijk de neiging om de getallen te overdrijven. Er is echter reden om aan te nemen dat de genoemde cijfers aan Griekse kant zouden kunnen kloppen. Bij wijze van epiloog vertelt Herodotus dat de Spartanen uiteindelijk arriveerden op het moment dat de strijd al was gestreden. Ze inspecteerden het slagveld, waarop de dode Perzen nog her en der verspreid lagen, en feliciteerden de Atheners met hun welverdiende overwinning (Hdt. 6.120).

Tot zover het verhaal volgens Herodotus. Het lijkt zeer volledig te zijn, maar het reconstrueren van de veldslag zelf is geen gemakkelijke taak. Al in 1920 gaf N. Whatley een lezing die pas in 1964 is gepubliceerd (in het *Journal of Hellenic Studies*) met als titel “On the Possibility of Reconstructing Marathon and Other Ancient Battles”. Whatley maakt vrijwel direct de opmerking dat hij zeer negatief is over de mogelijkheid om antieke veldslagen nauwkeurig te reconstrueren en dat het onmogelijk is om te ontdekken wat er in de hoofden omging van de generaals die er bij waren betrokken. Desalniettemin wilde Whatley de deur niet volledig dichtgooien voor pogingen om antieke veldslagen te reconstrueren. Zoals hij schreef: “the mere fact of playing about with such problems must, I suppose, increase

⁹ Zie bijvoorbeeld Rawlings (2007: 92).

¹⁰ Van Wees (2004: 180).

our familiarity with – and ultimately, perhaps, our knowledge of – ancient life”.¹¹ Veel moderne schrijvers trekken zich echter weinig aan van de twijfels die Whatley terecht uitte. Een enkeling probeert meer systematiek aan te brengen in reconstructies¹², met wisselend succes.

Concreet dienen zich met betrekking tot Marathon een aantal vragen aan waarop geen bevredigende antwoorden kunnen worden gegeven.¹³ Waar bevond het Atheense kamp zich precies? Waar werd de slag precies gestreden? Hoe verschilde het antieke landschap van het moderne? Als Marathon speciaal was uitgekozen omdat het gebied zo geschikt was voor cavalerie, waarom wordt er dan met geen woord gerept over waar de Perzische ruitery was tijdens de eigenlijke veldslag? Waarom renden de Atheners? Is het überhaupt mogelijk om anderhalve kilometer te rennen terwijl je een zware bronzen wapenrusting draagt? Was het scharende manoeuvre waarmee de Atheners zouden hebben gewonnen, zoals beschreven door Herodotus, een gelukkig toeval of was het van tevoren gepland? En tot slot: Herodotus vermeldt wel hoeveel mensen zouden zijn gesneuveld en dat de Perzen 600 schepen hadden, maar we weten niet hoe groot de legers waren. Latere bronnen vertellen ons dat er 9000 Atheners waren, 1000 Plataeërs en misschien wel 300.000 tot een half miljoen Perzen, maar we hebben geen directe reden om vooral dat laatste getal klakkeloos over te nemen. Soms moet je erkennen dat je iets gewoon niet met zekerheid kan zeggen.

Het belang van Marathon

Dat de Atheners erin waren geslaagd om de Perzen het hoofd te bieden bij Marathon, is inderdaad een vermelding in de geschiedenisboeken waard, maar je kan ook overdrijven. De Britse filosoof John Stuart Mill (1806-1873) schreef in een recensie van een boek van Grote dat “the Battle of Marathon, even as an event in English history, is more important than the Battle of Hastings”. Een Britse filosoof die beweert dat een veldslag in Griekenland duizenden jaren eerder belangrijker is voor de Engelse geschiedenis dan de slag bij Hastings in 1066 n.C.! Er zijn ook andere voorbeelden te bedenken waarbij de vergelijking even mank loopt: dit is geen geschiedschrijving maar zuivere ideologie.

¹¹ Whatley (1964: 119-120).

¹² Zie bijvoorbeeld Sabin (2007).

¹³ Fink (2014) geeft een overzicht van de relevante secundaire literatuur.

Het lijkt helaas alsof we ruim een eeuw later helaas nog niet veel verder zijn gekomen. Twee recente boeken wil ik kort even behandelen. Het eerste is van Richard A. Billows, een hoogleraar gespecialiseerd in oude geschiedenis en in het bijzonder Griekse epigrafie. Het is gepubliceerd in 2010 en draagt de titel *Marathon: How One Battle Changed Western Civilization*. Het begint met een beknopte geschiedenis van het archaische Griekenland (hoofdstuk 1), gevolgd door een summiere samenvatting van Perzië (hoofdstuk 2) en Athene (hoofdstuk 3), allemaal informatie die voor een begrip van de veldslag zelf in feite grotendeels overbodig is. Maar het wordt pas echt interessant wanneer de auteur in hoofdstuk 6 een antwoord probeert te vinden op de vraag wat er zou zijn gebeurd als de Atheners Marathon hadden verloren:

In short, we can see that, beyond any reasonable doubt, the impact of an Athenian defeat at Marathon, not just on Athenian history, not even on classical Greek history, but on the history and culture of all of Western civilization would have been huge: everything would have been different. (2010: 260)

Billows beweert dat als de Atheners de slag hadden verloren, ze zouden zijn gedeporteerd, de Atheense democratie zou zijn afgeschaft en de rest van Griekenland uiteindelijk bij het Perzische rijk zou zijn toegevoegd. De klassiek Griekse cultuur zou daarmee nooit zijn verwezenlijkt. Dat zijn nogal dappere uitspraken. Volgens Herodotus wilden de Perzen Hippias aanstellen als gouverneur van Athene: het is daarom onwaarschijnlijk dat ze de bewoners wilden deporteren, zoals ze wel met Eretria hadden gedaan; over wie zou Hippias dan immers hebben moeten regeren? Daarnaast kunnen we betwijfelen of de Griekse cultuur in de kiem zou zijn gesmoord: in Klein-Azië is dat bijvoorbeeld niet het geval geweest.¹⁴ De Perzen stonden open voor invloeden van andere culturen. Bovendien is het helemaal niet zeker of de Perzen na Athene nog wel verder Griekenland in hadden gewild: ze zouden aan bijvoorbeeld de Spartanen alleen al een harde dobber hebben gehad. Strategisch gezien vormde Griekenland ook geen handige regio om als grens te hebben, met haar bergen en ruziezoekende volk. De Egeïsche Zee was in dat opzicht een veel natuurlijkere grens.

Het tweede werk waar ik even kort bij wililstaan, is van James Lacy, die zelf geen historicus is maar op de achterkant van het boek als *military analyst* wordt aangehaald. Zijn werk over Marathon, gepubliceerd in 2011, draagt de titel *The First Clash: The Miraculous Greek Victory at Marathon and Its*

¹⁴ Balcer (1991).

Impact on Western Civilization. Dit is een bijzonder zwak boek dat grotendeels gebaseerd is op een oppervlakkige lezing van Herodotus; zelfs hoofdstuk 14, dat zich richt op het Perzische leger, is nagenoeg geheel gebaseerd op wat de Griekse auteur schrijft en niet op Perzische bronnen, die zeker wel voor handen zijn. Maar dat is niet het doel van dit boek. De auteur wil het verleden relevant maken voor het heden, omdat sinds 11 september 2001, aldus bepaalde kringen, het ‘Oosten’ weer in direct conflict is gekomen met het ‘Westen’. We moeten ons daarom van dit boek niet te veel aantrekken: het is een goedkoop werk met een smeuïge titel, dat helaas wel de nodige schade zal aanrichten onder een algemeen publiek. Als ik met dit artikel enkele lezers kan overtuigen dit boek links te laten liggen, of in elk geval de inhoud ervan niet blindelings te accepteren, dan heeft het zijn nut wel bewezen.

Maar waar komt het idee vandaan dat Marathon belangrijk zou zijn? Het hangt nauw samen met het idee dat de oude Grieken zélf belangrijk zijn. Belangrijk voor wie? Voor het westen, dat wil dus zeggen voor de Europese beschaving en alles wat daaruit is voortgevloeid, zoals bijvoorbeeld de Verenigde Staten. Dit idee is te herleiden tot de renaissance, toen de klassieke oudheid als nastrevenswaardig werd beoordeeld. Aanvankelijk waren het voornamelijk de Romeinen die als voorbeeld werden aangehaald en waarnaar actief verwezen werd in het maken van kunst en het opstellen van wetten. Maar vanaf de 18^{de} eeuw kwam men tot het besef dat de Romeinen zelf sterk beïnvloed waren door de Grieken, waardoor het accent meer in het algemeen op de Grieks-Romeinse oudheid kwam te liggen. Aangezien Griekse en Romeinse auteurs een tegenstelling zagen tussen henzelf en de ‘barbaren’ (strikt genomen alleen mensen die geen Grieks respectievelijk Latijn spraken), was het vanzelfsprekend dat ook de moderne mens deze tegenstellingen zou overnemen. Die tegenstelling tussen Oost en West treffen we aan in Herodotus, maar kunnen we ook aanwijzen in bijvoorbeeld de *Ilias* van Homerus, waar het Griekse leger in stilte en orde oprukt terwijl de Trojanen en hun (oosterse) bondgenoten wanordelijk en met veel kabaal op het slagveld arriveren (bv. Il. 4.422-432). En in de *Persae* van Aeschylus wordt de Perzische boog gecontrasteerd met de Griekse speer.¹⁵

Nergens komen we deze tegenstelling tussen Oost en West duidelijker tegen dan in het boek *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece* van de Amerikaanse oudhistoricus Victor Davis Hanson. Het boek werd oorspronkelijk gepubliceerd in 1989, een tweede editie verscheen in 2000. In dit boek wordt de zogenaamd open en eerlijke Griekse oorlogvoe-

¹⁵ Kelley (1979: 216).

ring getypeerd als typisch ‘Westers’ en gecontrasteerd met een meer achterbakse, ‘Oosterse’ vechtwijze, waarbij er een directe lijn wordt getrokken naar het heden. Lees de volgende passage uit het boek en huiver:

We have put ourselves out of business, so to speak; for any potential adversary has now discovered the futility of an open, deliberate struggle on a Western-style battlefield against the firepower and discipline of Western infantry. Yet, ominously, the legacy of the Greeks’ battle style lingers on, a narcotic that we cannot put away. [...] There is in all of us a repugnance, is there not, for hit-and-run tactics, for skirmishing and ambush? (2000 [1989]: 13)

Afgezien van de verwerpelijk retoriek die Hanson gebruikt, kun je je afvragen of de tegenstelling Oost-West nuttig is, laat staan gerechtvaardigd. Daarnaast moet je je ook afvragen of we überhaupt kunnen spreken van continuïteit van de oudheid tot nu. Wat dat laatste betreft wordt helaas vaak aangenomen dat dit inderdaad het geval is, maar zoals de Nederlandse oudheidkundige Jona Lendering het zo mooi heeft verwoord, moet continuïteit van de oudheid tot nu eerst worden aangetoond. Dat gebeurt echter nooit, waarschijnlijk omdat het eenvoudigweg niet te bewijzen valt. Wie bijvoorbeeld beweert dat onze moderne democratie direct afstamt van de Atheense, moet eerst verklaren wat er dan tijdens de middeleeuwen aan de hand is geweest.

Er zijn gelukkig ook betere boeken op de markt over zowel de oude Grieken in het algemeen als Marathon in het bijzonder. Daarbij wil ik de aandacht graag vestigen op *The Battle of Marathon* (2010) van Peter Krentz. Krentz, die eerder goede artikelen schreef over Griekse oorlogvoering¹⁶, betoogt dat Marathon niet zo zeer belangrijk is voor de westerse geschiedenis, maar vooral interessant is omdat het de eerste slag is waarbij de Grieken de Perzen wisten te verslaan. Hij behandelt het verhaal vervolgens grotendeels in chronologische volgorde, waarbij zijn aandacht in het bijzonder uitgaat naar het beantwoorden van enkele van de vragen die ik aan het einde van de vorige paragraaf heb opgeworpen. Krentz beweert bijvoorbeeld dat de Atheners inderdaad anderhalve kilometer hadden gerend om de Perzen te bereiken, omdat hun manier van oorlogvoering veel flexibeler was dan doorgaans wordt gedacht. Bovendien beweert hij dat de veldslag geheel volgens het plan verliep dat Miltiades eerder zou hebben uitgedacht.¹⁷ Je hoeft het niet met alles wat Krentz zegt eens te zijn. Maar hij vertelt keurig hoe hij aan zijn

¹⁶ Bv. Krentz (2002).

¹⁷ Deze stelling gaat in tegen Van Wees (2004: 180).

interpretaties is gekomen en geeft gedetailleerde overzichten van de beschikbare bronnen, zodat je het eventueel ook zelf kan nalezen en tot eigen conclusies kan komen. Dat klinkt als iets dat vanzelfsprekend zou moeten zijn, maar op het gebied van de Griekse oorlogvoering kom je nogal eens wat vreemde publicaties tegen.

Een van de belangrijkste problemen bij het behandelen van de slag bij Marathon is dat we ons vrijwel volledig moeten baseren op Griekse bronnen, ook al zijn er een beperkt aantal Perzische bronnen voor handen.¹⁸ We moeten er dus rekening mee houden dat het verhaal dat bijvoorbeeld Herodotus ons oplepelt, niet onbevooroordeeld is. Voor de Grieken – en vooral voor de Atheners – was Marathon een belangrijke veldslag.¹⁹ De Atheners wisten nu namelijk twee belangrijke dingen. Het eerste was dat het Perzische leger niet onoverwinnelijk was. Het tweede dat zij leerden was dat Athene niet per se de hulp nodig had van de Spartanen om een veldslag tegen de Perzen te winnen. De Spartanen waren immers te laat gearriveerd om mee te doen aan de strijd. Het is niet verwonderlijk, in dit licht bezien, dat Athene in 477 v.C. de Delisch-Attische Zeebond stichtte, dat van oorsprong gericht was op het bevechten van de Perzen, maar dat al snel uitgroeide tot een Attisch rijk dat zich verwikkelde in strijd tegen de Spartanen en hun Peloponnesische Bond. In dat opzicht is de slag van Marathon zeer belangrijk voor de geschiedenis van het klassieke Griekenland. Maar dat de slag voor de Grieken belangrijk was wil niet zeggen dat het daarom ook voor onze eigen geschiedenis belangrijk is.

Voor de Perzen was Marathon waarschijnlijk van ondergeschikt belang. Het feit dat Hippias niet in het zadel kon worden geholpen in Athene, zal aan het eind van de dag weinig verschil hebben uitgemaakt: de Perzen hadden tot dan toe al hun doelstellingen gehaald en het was duidelijk dat ze weinig te duchten hadden van de Grieken. Datis en Artaphernes bleven gunstelingen van de Perzische koning; nergens horen we dat zij werden gestraft omdat ze gefaald hadden Athene in te nemen. In Perzische bronnen wordt er bij mijn weten geen melding gemaakt van de veldslag. Maar in inscripties, waarin een Perzische koning in feite pocht over de omvang van het rijk, begint men met Perzië zelf en werkt vervolgens van binnen naar buiten toe, waarbij Anatolië en de Grieken steevast worden gepresenteerd als perifeer.²⁰ Herodotus ten spijt zal de Perzische koning zich naar alle waarschijnlijkheid niet te druk

¹⁸ Tuplin (2010).

¹⁹ Meissner (2010).

²⁰ Kuhrt (2002: 19-22).

hebben gemaakt om wat een handjevol opstandelingen uitvoerden aan de rand van zijn rijk.

De Britse schrijver en dichter Robert Graves – vermoedelijk het meest bekend als de auteur van de roman *I, Claudius* – biedt een aardige schets van hoe de Perzen Marathon misschien beschouwden in zijn gedicht ‘The Persian Version’ (uit de bundel *Poems 1938-1945*):

Truth-loving Persians do not dwell upon
 The trivial skirmish fought near Marathon.
 As for the Greek theatrical tradition
 Which represents that summer’s expedition
 Not as a mere reconnaissance in force
 By three brigades of foot and one of horse
 (Their left flank covered by some obsolete
 Light craft detached from the main Persian fleet)
 But as a grandiose, ill-starred attempt
 To conquer Greece – they treat it with contempt;
 And only incidentally refute
 Major Greek claims, by stressing what repute
 The Persian monarch and the Persian nation
 Won by this salutary demonstration:
 Despite a strong defence and adverse weather
 All arms combined magnificently together.

Graves had persoonlijk ondervonden hoe men omging met de waarheid in tijden van oorlog. In de oudheid zal het niet anders zijn geweest. De slag bij Marathon was ongetwijfeld van groot ideologisch belang geweest voor de Atheners: zij waren er in geslaagd om een voorheen onoverwinnelijke tegenstander het hoofd te bieden. Maar de Perzen zelf zullen er waarschijnlijk niet minder om hebben geslapen. Gedurende de gehele klassieke periode speelden de Perzen een rol van betekenis. Tijdens de Peloponnesische Oorlogen (431-404 v.C.), bijvoorbeeld, zorgde onder andere Perzisch geld er voor dat de Grieken elkaar onderling bleven bestoken. Pas met de komst van Alexander de Grote zouden de Perzen echt met een geduchte tegenstander te maken krijgen.

Bibliografie

- Bakker, E.J., I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.) 2002. *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden: Brill.
- Balcer, J. 1991. "The East Greeks under Persian rule: A Reassessment", in: H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire: Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 57-65.
- Billows, R.A. 2010. *Marathon: How One Battle Changed Western Civilization*. New York / London: Overlook Duckworth.
- Boedeker, D. 2002. "Epic Heritage and Mythical Patterns in Herodotus", in: E.J. Bakker, I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.), *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden: Brill, 97-116.
- Buraselis, K. & K. Meidani (eds.) 2010. *Marathon: The Battle and the Ancient Deme*. Athene: Institut du Livre – A. Karditsma.
- Cawkwell, G.L. 1989. "Orthodoxy and Hoplites", in: *Classical Quarterly* 39: 375-389.
- Cool Root, M. 1991. "From the Heart: Powerful Persianisms in the Art of the Western Empire", in: H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire: Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1-29.
- Crane, G. 1996. "The Prosperity of Tyrants: Bacchylides, Herodotus, and the Contest for Legitimacy", in: *Artehusa* 29: 57-85.
- Dillery, J. 1996. "Reconfiguring the Past: Thyrea, Thermopylae and Narrative Patterns in Herodotus", in: *American Journal of Philology* 117: 217-254.
- Effenterre, H. van 1976. "Clisthène et les mesures de mobilisation", in: *Revue des études grecques* 89: 1-17.
- Fink, D.L. 2014. *The Battle of Marathon in Scholarship: Research, Theories and Controversies Since 1850*. Jefferson: McFarland & Company, Inc.
- Flory, S. 1980. "Who Read Herodotus' Histories?", in: *American Journal of Philology* 101: 12-28.
- Hall, J.M. 2007. *A History of the Archaic Greek World, ca. 1200-479 BCE*. Oxford: Blackwell.
- Hanson, V.D. 2000 [1989]. *The Western Way of War: Infantry Battle in Classical Greece*. Berkeley: University of California Press.
- Harrison, T. 2002. "The Persian Invasions", in: E.J. Bakker, I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.), *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden: Brill, 551-578.
- Kelley, K.A. 1979. "Variable Repetition: Word Patterns in the *Persae*", in: *Classical Journal* 74: 213-219.
- Krentz, P. 2002. "Fighting by the Rules: The Invention of the Hoplite Agon", in: *Hesperia* 71: 23-39.

- Krentz, P. 2010. *The Battle of Marathon*. New Haven / Londen: Yale University Press.
- Kuhrt, A. 1988. 'Earth and Water', in: A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg (eds.), *Achaemenid History III: Method and Theory*. Leiden: Brill.
- Kuhrt, A. 2002. *'Greeks' and 'Greece' in Mesopotamian and Persian Perspectives*. Oxford: Leopard's Head Press.
- Lacy, J. 2011. *The First Clash: The Miraculous Greek Victory at Marathon and Its Impact on Western Civilization*. New York: Random House.
- Lendering, J. 2006. *Oorlogsmist: veldslagen en propaganda uit de oudheid*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Gennep.
- London, J.E. 2000. "Homeric Vengeance and the Outbreak of Greek Wars", in: H. van Wees (ed.), *War and Violence in Ancient Greece*. Swansea: Classical Press of Wales, 1-30.
- London, J.E. 2005. *Soldiers and Ghosts: A History of Battle in Classical Antiquity*. New Haven / Londen: Yale University Press.
- Meissner, B. 2010. "War as a Learning Process: The Persian Wars and the Transformation of Fifth Century Greek Warfare", in: K. Buraselis & K. Meidani (eds.), *Marathon: The Battle and the Ancient Deme*. Athene: Institut du Livre – A. Karditsma, 275-296.
- Olson, D.W., R.L. Doescher & M.S. Olson 2004. "The Moon and the Marathon", in: *Sky & Telescope* 108: 34-41.
- Osborne, R. 2002. "Archaic Greek history", in: E.J. Bakker, I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.), *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden: Brill, 497-520.
- Pritchett, W.K. 1971. *Ancient Greek Military Practices*. Berkeley: University of California Press.
- Pritchett, W.K. 1985. *The Greek State at War, Part IV*. Berkeley: University of California Press.
- Rawlings, L. 2007. *The Ancient Greeks at War*. Manchester: Manchester University Press.
- Sabin, P. 2007. *Lost Battles: Reconstructing the Great Clashes of the Ancient World*. Londen: Bloomsbury.
- Sancisi-Weerdenburg, H. & A. Kuhrt (eds.) 1991. *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a New Empire: Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Workshop*. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten.
- Singor, H.W. 2000. "The Military Side of the Peisistratēan Tyranny", in: H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Peisistratos and the Tyranny: A Reappraisal of the Evidence*. Amsterdam: Gieben, 107-129.
- Slings, S.R. 2002. "Oral Strategies in the Language of Herodotus", in: E.J. Bakker, I.J.F. de Jong & H. van Wees (eds.), *Brill's Companion to Herodotus*. Leiden: Brill, 53-78.
- Tuplin, C. 2010. "Marathon. In search of a Persian Dimension", in: K. Buraselis & K. Meidani (eds.), *Marathon: The Battle and the Ancient Deme*. Athene: Institut du Livre – A. Karditsma, 251-274.

- Wees, H. van 2004. *Greek Warfare: Myths & Realities*. London: Duckworth.
- Whatley, N. 1964. "On the Possibility of Reconstructing Marathon and Other Ancient Battles", in: *Journal of Hellenic Studies* 84: 119-139.
- Whitley, J. 1994. "The Monuments that Stood before Marathon: Tomb Cult and Hero Cult in Archaic Attica", in: *American Journal of Archaeology* 98: 213-230.